

PITI FERENC

OKLEVELES ADATOK AZ 1324. ÉVI ORSZÁGBÍRÓVÁLTÁSHOZ

1324-ben Hermány nb. Lampertet Köcski Sándor váltotta fel a *iudex curie regis* tisztségében.¹ Tanulmányunkban szeretnénk a kérdést a fennmaradt diplomatikai anyag alapján a lehető legpontosabban körüljárni, tekintve, hogy a korábbi vélemények sokszor eltérnek a legfontosabb problémák (Lampert halálának, az országbírói tisztség üresedése hosszának, valamint Sándor hivatalba kerülése kezdetének dátuma) vonatkozásában.

Ezt illusztrálandó, néhány álláspontot idéznénk. Pór Antal szerint Köcski Sándor „az országbírói hivatalt 1324. évnek talán közepétől viselte... Lampert országbíró utóljára 1324. márczius 23. említetik... Sándor országbíróként először említi Károly király 1324. október 3-án kelt okiratában.”² Wertner Mór úgy vélte, Lampert 1324. július 10-én már nem élt, míg Köcski Sándor országbíróóságának első adataként ő is október 3-át említi.³

Bertényi Iván monográfiájában Lamperttel kapcsolatban arról szól, hogy 1324. márczius 23-án még országbíró és 1324 tavaszán (május 1. előtt) hunyt el Erdélyben, Sándorról pedig szintén azt állapítja meg, hogy október 3-án már országbíró.⁴ Engel Pál akadémiai doktori értekezésében Lampertre utolsó adatként május 28-át hozta, július 8–27. között üresedést állapított meg a tisztségben, Köcski Sándorra első adata november 8. volt.⁵ Az értekezés azóta nyomtatásban napvilágot látott, s ebben Engel Pál a kéziratban szereplő adatokat módosította. Eszerint Lampert országbíróóságának utolsó adataként július 6-át hozza, az üresedést július 8. és október 3. között határozza meg, míg Sándor országbíróóságának első dátumaként október 10-ét említi.⁶

1 Az országbírók legutóbbi (év szerinti, az Anjou-kor végéig terjedő) felsorolására l. „Országbírók” szócikkünket. In: Korai Magyar Történelmi Lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál és Makk Ferenc. Bp., 1994. 511–512. p.

2 *Pór Antal*: Köcski Sándor. In: Századok, 22. (1888) 793. p.

3 *Wertner Mór*: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. II. közlemény. In: Történelmi Tár. Új sorozat. VIII. (1907) 33. p.

4 *Bertényi Iván*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 67. p.

5 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája (1310–1457). Kézirat. Bp., 1992. 339. p.

6 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. 6–7. p. (a továb-

Dolgozatunk elkészítésében nagy segítségünkre volt az Anjou-kori Oklevéltár vonatkozó, Blazovich László által elkészített kötete,⁷ amely teljes egységében mutatja meg az 1324-ből ránk maradt magyar (vonatkozású) oklevélállományt. Ennek tükrében a következőket állapíthattuk meg:

1.) Lampert halálának időpontjára — s így a tisztség üresedésének kezdetére — egyik május előtti megoldás sem fogadható el. Legyen szabad gondolatmenetünk a Bertényi Iván említett nézetének alapjául szolgáló okirattal: Köcski Sándor egy 1327. évi ítéletlevelével indítanunk, mivel a forrás tudósítását bizonyos vonatkozásban nem tudjuk az 1324. évi adatok sorába illeszteni. Szükséges tehát ezen oklevelet szembesítenünk vonatkozó évünk oklevélállományának tanúságaival.

Sándor országbíró 1327. június 4-én kelt oklevele az esztergomi káptalan és a kézdi székelyek közötti pert zárta le.⁸ 1320-ban az esztergomi káptalan a királyi különös jelenlét elé idéztette a kézdi székelyeket, ám Lampert akkori országbíró a pert elhalasztotta a király Erdélybe jövetelének 8. napjára. Ezután „*dum idem dominus noster rex, pro rebellionibus et ausibus temerariis quorundam... reconspessendis et conterendis, anno Domini M° ccc° xx° quarto accedens, memorato magistro Lamperto stadium huius vite ibidem in partibus Transsiluanis feliciter finiente...*” az uralkodó a pert „*domino Thoma woyuode Transsiluano... iudicandum commisisset*”, ám a székelyek a kitűzött időpontban nem jelentek meg a vajda előtt, ezért új idézésre került sor. „*...Tandemque idem dominus noster rex, ipsam causam ad suam specialem presenciam... iterato resumens... ad octavas festivitatis beati Georgii martiris tunc proxime subsequentes, ipsis autem octavis... advenientibus... ad octavas tercię revolucionis annualis eiusdem festi beati Georgii... fuisset prorogata. Igitur occurrentibus ipsis octavis tercię revolucionis annualis, videlicet anno Domini M° ccc° xx° septimo...*”⁹ a per tárgyalása megkezdődött.

Ezen — problematikája miatt hosszabban és zömében eredeti szövegében idézett — megfogalmazásból (első látásra és kontrolladatok híján) az a kronológiai

biakban Engel, 1996.)

7 Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VIII. 1324. Szerk.: Blazovich László. Bp.–Szeged, 1993. (A továbbiakban a regesztaszámok — külön jelölés híján — ezen kötetre vonatkoznak.)

8 Esztergomi káptalan magánlevéltára. 66. 1. 5. (Df. 238 226.) Kiadása: Knauz, Ferdinandus–Dedek, Crescens Ludovicus: Monumenta ecclesie Strigoniensis. III. Strigoni, 1924. 110–112. p. (A továbbiakban: Str. III.) Regesztáját I. az Anjou-kori Oklevéltár XI. 1327. kötetében (Bp.–Szeged, 1996.) a 270. szám alatt. (Itt köszönöm meg a kötet szerkesztőjének, Almási Tibornak, hogy dolgozatomat elolvasta és azt baráti tanácsaival támogatta.)

9 Str. III. 110–111. p.

sorrend is elénk tárulhat, hogy a király Erdélybe történő megérkezése és Lampert halála 1324. május 1. előtt történt.

Az 1324. évi adatsorok azonban megcáfolják ezt a következtetést. Számos olyan 1324. évi oklevél maradt ugyanis ránk, amelyben Lampert országbíró élökként szerepel május 1. után: a napra pontosan datálható oklevelek közül csupán májusban tíz királyi privilégium méltóságnévsorában található meg,¹⁰ ő maga pedig három alkalommal adott ki oklevelet.¹¹

Ezenfelül megállapíthatjuk, hogy az uralkodó 1324. évi erdélyi hadjárata sem május előtt zajlott le. Ha végigtekintünk a királyi oklevelek keltezésében esetenként előforduló helymegjelöléseken, a következőket tapasztalhatjuk az uralkodó itineráriumával kapcsolatosan: Károly Róbert 1324-ben január 12-én Budán, január 28-án, 29-én, február 2-án, 5-én, 12-én, 20-án, 29-én, március 3-án, 8-án, 11-én, 27-én, április 13-án, 28-án, május 1-jén, 3-án, 6-án, 8-án, 17-én és 20-án Visegrádon adott ki oklevelet.¹² Nyilvánvaló, hogy még a legnagyobb lefedetlen időközben (a március 27. és április 13. közötti napok alatt) sem lehetett egy erdélyi hadjáratot lebonyolítani. Sőt, éppen arra van bizonyáságunk, hogy erre a nyár folyamán került sor: Károly király június 17-én Déva vára mellett adott ki oklevelet, július 10–25. között hat diplomát a Küküllő folyó mellett, és augusztus első felében is Erdélyben tartózkodott még.¹³ Az első oklevél, amely újra Visegrádon kelt, augusztus 26-i dátumozású.¹⁴

A királyi hadoszólás utánra történt perhalasztások is ezen adatsort gyámolítják. Az első három ilyen halasztás dátumai: május 19. (István szabolcsi ispán), május 21. (Drugeth Fülöp nádor) és május 28. (Lampert országbíró).¹⁵ A királyi had így feltehetőleg május második felében kezdett gyülekezni, indulása június elejére tehető, s az említett június 17-i, Déva vára mellett kiadott privilégium fényében

10 218. (május 2.), 245. (május 12.), 247. és 248. (május 13.), 252. és 253. (május 14.), 269. (május 22.), 272. (május 23.), 287. (május 28.) és 291. (május 30.) számok.

11 257. (május 15.), 259. (május 16.) és 288. (május 28.) számok. L. még továbbá a 217. és 288. számokat.

12 20., 41., 42., 48., 55., 68., 73., 84., 86., 87., 98., 134., 177., 205., 211., 220., 226., 233., 234., 260., 261. és 263. számok.

13 314., 343., 344., 346., 348., 355. és 356. számok. Augusztus folyamán: Szében mellett (augusztus 10. és 11. — 375., 376., 378. és 379. számok), Waras város mellett (augusztus 12. — 380. szám), Wrusyghaz mellett (augusztus 12. — 381. szám), Sebesen (augusztus 13. — 382. szám) és ismét Waras mellett (augusztus 14. — 383. szám).

14 387. szám.

15 262., 264. és 288. számok.

Erdélybe való két, két és fél hét alatti eljutása valószínűsíthető. Maga a hadjárat így június–augusztus folyamán zajlott le.

A fenti adatsorok tehát azt bizonyítják, hogy Lampert még 1324 májusában is országbíró volt, valamint, hogy az erdélyi hadjárat sem május előtt, hanem nyáridőn történt.¹⁶

Mindezek ellenére meg merjük kockáztatni, hogy Sándor országbíró oklevele a helyes eseménysorrendet tartalmazza. Eszerint tehát Lampert halála után a per Tamás erdélyi vajda elé került, majd ezt a király visszavette és saját különös jelenléte elé tűzte ki, mégpedig egy május 1-jei napra. Az eseménysorban 1324 szerepel egyedüli évjelölésként, azonban van arra esélyünk, hogy a mondott napot ne 1324., hanem 1325. május 1-jeként értelmezzük! (Sajnos feltételezésünket csak közvetett bizonyítékokkal tudjuk megtámogatni, mivel a perre vonatkozóan az 1325. évi oklevélanyagban nem találtunk adatot.)¹⁷ Részben hivatkozhatunk paleográfiai okokra, hiszen a dátumokban esetlegesen szereplő „quarto” és „quinto” kifejezéseket könnyen lehet mind félreolvasni, mind félreírni. Talán éppen az előbbi eset történt a korábbi okleveleket tartalmilag idéző *notariusszal*, aki az 1327. évi oklevelet összeállította, a másik esetben pedig a *scriptor* másolási-tisztázási hibájára gyanakodhatunk.

Említhetünk azonban kronológiai okokat is, hiszen a hadjárat lezajlásának és a királyi had oszlásának időpontjára vonatkozó adatokat áttekintettük. Még ha feltételezzük is, hogy a per a hadjárat idején került a vajda elé (mikor is a székelyek nem jelentek meg), az újabb idézés a vajda elé, majd a per visszavétele a király

16 Itt jegyezzük meg, hogy a hadoszlás időpontja október 6. volt. Ezt több oklevél alátámasztja. Drugeth Fülöp nádor július 16-án (349. szám) a Küküllő menti táborban egy eskütélt október 6-ra halasztott el. Miklós nádori albíró október 27-i oklevele szerint (467. szám) a királyi hadoszlás quindenája — vagy más elnevezés szerint „ezenkedd-napja” (l. *Nagy Gyula*: Királyi hadbaszállások, hadak oszlása, ezenkedd-nap. In: *Turul*, 2. (1884) 16. p.) — október 20-án volt (az oklevél másik eredeti példánya, hibásan, október 21-ét nevezi meg). Köcski Sándor előtt bizonyos nemesek október 20-án jelentek meg (471. szám), s mivel ezen ügyet éppen Lampert országbíró halasztotta el, tudjuk, hogy ezen nap a hadoszlás quindenája volt. Így a hadoszlás napjával ismét október 6-át kapjuk. (Hasonlóan l. még pl. 472., 473. és 479. számokat is.) Vö. *Knauz Nándor*: Kortan. Bp., 1876. 256. p.; *Jozef Novák*: Residentia exercitus regis, Speciálny spôsob datovania v Uhorsku. In: *Historické štúdie*, 1. (1955) 231. p.; *Szentpétery Imre*: A kronológia kézikönyve. Bp., 1985. (Reprint) 130. p. Ezen munkákban napra pontosan nem datált — június 17. utáni — időpont szerepel hadoszlási napként.

17 Itt köszönöm meg *Géczi Lajos*nak, a Csongrád Megyei Levéltár munkatársának, az Anjou-kori Oklevéltár 1325. évi készülő kötete szerkesztőjének, hogy — noha e perre vonatkozó adatot nem talált — kéziratát ebből a szempontból kérésemre áttekintette.

különös jelenléte elé kitölthette az 1325. május 1-jéig terjedő időszakot, akkor pedig különösen, ha a perfolytatásra csak a hadoszlás után került sor.¹⁸ E magyarázattal véleményünk szerint az események megtalálnák a maguk helyét az 1324. évi oklevelek adatai által kínált szilárd alapon.

2.) Lampert országbíró önálló oklevélkiadásának utolsó ránk maradt, napra pontosan datálható terméke május 28-i keltezésű. Ám május 30-án is találkozhatunk még Lamperttel egy királyi privilégium méltóságnévsorában.¹⁹ Engel Pál monográfiájában július 8-tól üresedést említ egy kiadatlan oklevél alapján, ahol a budafelhévízi konvent már beszámol Lampert országbíró haláláról,²⁰ s ezután valóban több oklevélben is „néhai” országbíróként szerepel.²¹ Arra, hogy az országbíró halálát valóban július elején kell keresnünk, bizonyosság a (már Erdélyben tartózkodó) király július 5-én és 6-án kelt két-két privilégiuma, amelyeknek méltóságnévsora még tartalmazza Lampert nevét.²²

Ellenőriznünk kell még azt is, hogy Lampert halála valóban Erdélyben történt-e, miként az 1327. évi oklevél állítja. Ehhez azt kell bizonyítanunk, hogy az országbíró maga is elkísérte a királyt Erdélybe. E bizonyítást azonban szintén csak közvetett úton tudjuk elvégezni, mivel — mint említettük — május 28. után nem maradt fenn Lampertől saját oklevél.

Az 1324. évi hadjárat²³ idején számos egyházi és világi főember (vagyis a királyi

18 Ebben az esetben tehát arra kapnánk adatot, hogy a per három évvel való elhalasztását úgy kell értenünk, miszerint a halasztás évét már beszámították, vagyis az 1325 és 1327 közötti időt mintegy három évként fogták fel. Ezt a gondolatot más adattal is erősíthetjük. I. Károly király egy 1339. április 19-én kelt oklevelében arról ír, hogy 1330. jún. 10-től 10 évre („a quindenis festi Penthecostes per decem annos ab extunc sequentes”) a soproni polgároknak adta a Ferteu folyó királyi vámjának felét a város erődítéseinek megsegítésére, ám mivel e 10 év hamarosan letelik („tamen quia terminus gracie nostre... iam ad expirationem et completionem tendit”), és az erődítések még nem fejeződtek be, újabb két évre („infra duos annos subsequentes”) nekik adja ezen vám felét. (Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár. 2. Sopron város 119. Df. 201 753. Kiadása: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. 1. Sopron, 1921. 73–74. p.) Itt tehát arra gondolhatunk, hogy 1330 volt az első, 1331 a második év stb.

19 291. szám.

20 341. szám.

21 L. pl. csak júliusban a következő számokat. július 10. (343.), július 13. (344.), július 15. (347.), július 26. (361. [= 360.] és 361.)

22 326., 327., 330. és 331. számok.

23 A hadjárat értékelésére, ill. az ettől eltérő vélemények összefoglalására I. *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Bp., 1988. 80–81. p.

tanács, illetve annak zöme) az uralkodó mellett tartózkodott. Az Erdélyben kelt privilégiumok *datum per manus* formulái András (Endre) alkancellárt említik; Drugeth Fülöp nádor idézett oklevele július 16-án a Küküllő mellett kelt; egy július 22-i (a fenti adatsorok alapján bizonyosan Erdélyben kiadott) királyi privilégium arról szól, hogy a király a bárók és főpapok tanácsára ad engedélyt hídépítésre egy nemesi birtokon;²⁴ az ország főpapjait és nemeseit említi a már szintén idézett, Szeben mellett kiadott augusztus 10-i királyi diploma is (név szerint megemlíti Henrik veszprémi püspököt, királynéi kancellárt), akik ott, a helyszínen tettek panaszt az uralkodónak; augusztus 11-én a király Tamás erdélyi vajdának adományozott vámot; szintén augusztus 11-én Fülöp nádort említi az uralkodó a Szeben mellett kiadott másik oklevelében.²⁵

Míndezekből már valószínűsíthető, hogy Lampert országbíró — miként a nádor vagy az erdélyi vajda is — a király mellett tartózkodott Erdélyben. E felvetés szerencsére konkrétabb adatokkal is igazolható: az uralkodónak a Küküllő mentén, július 10-én kiadott diplomájában az szerepel, hogy Lampert néhai országbíró halála előtt bírságot engedett el István fia: János nemesnek; a július 13-án, szintén a Küküllő mellett datált királyi oklevél pedig arról tudósít, hogy az országbíró betegségében tett végrendeletében (a király engedélyével) bírságokat engedett el lelki üdvéért az egri káptalannak. Ezen adatok alapján számunkra vitathatatlanak tűnik, hogy az országbíró Erdélyben tartózkodott, s a király személyesen hallotta végakarátát, ráadásul ezt az is hitelesíti, hogy utóbbi oklevelet a király Lampert kérésére állította ki.²⁶ Az 1327. évi oklevél állítását tehát ezen esetben az 1324. évi adatok is támogatják. Még az is feltételezhető, hogy Lampert halála a Küküllő folyó mentén történt, talán éppen annak a Karachynusnak a házában, amely *domus* a király július 10-i oklevelének keltezésében szerepel.²⁷

Azt azonban mégsem merjük teljes bizonyossággal állítani, hogy Lampert utolsó (királyi privilégium méltóságnevsorában való) említésének napján, július 6-án hunyt el, mivel nem tartjuk valószínűnek, hogy halálának híre július 8-ra eljutott Budafelhévízre,²⁸ még váltott lovakkal száguldó futárral/futárokkal sem. A július

24 352. szám.

25 377. és 379. számok.

26 343. és 344. számok.

27 343. szám.

28 Itt és ekkor egy korábról elhalasztott perben kellett volna eljárnia. (Ezen július 8-i oklevelet a budafelhévízi konvent állította ki [341. szám].) Az 1324. évi anyagban nincs egyéb nyoma ezen ügynek, így csak gyanítjuk, hogy május előtti, még a királyi had gyülekezését megelőző

5-i és 6-i két-két privilégium megfogalmazása talán már korábban megtörtént, s csak letisztázásuk/dátumozásuk fejeződött be ezen a két napon. Így óvatosabban azt állapítanánk meg, hogy Lampert legkésőbb július 8-án már biztosan nem élt, s valószínűleg azon hónap első napjaiban (4-én?, 5-én?) hunyt el.

3.) Az országbírói méltóság üresedése tehát július 8-i hiteles adattal bizonyítható. Kérdés, meddig tarthatott ez az állapot, azaz mikor lett Köcski Sándor országbíró.

Az 1324. évi forrásbázis szerint az első királyi privilégium Lampert halála után július 14-én kelt, ebben és ettől kezdve október 3-ig a méltoságnévsorok egyáltalán nem említenek országbírót, kivéve július 27-ét, amikor a *iudice curie nostre vacante* formula szerepel.²⁹ Mivel pedig „abban az esetben..., ha váltásról van szó egy méltóságban, a régi tisztségviselő utolsó s utódjának első feltűnése között a hivatal említetlenségének minden esetét kényszerűen a tisztség betöltetlenségére utaló adatnak kell tekintenünk”,³⁰ a méltóság üresedését szeptember 26-ig — az október 3-i diplomát megelőző utolsó királyi privilégiumig — mindenképpen valószínűsíthetjük.

Károly király október 3-i oklevelének méltoságnévsorában található meg először a *magistro Alexandro iudice curie nostre* kitétel,³¹ s ezután Sándor országbíró jelenléte folyamatos a forrásokban.³²

esetről lehet szó. Lampert egyebekben 1324-ben rendszeresen Budafelrhévízen ítélkezett: 1. január 17. (26. szám), február 17. (72. szám), február 24. (80. szám), május 15. (257. szám), május 16. (259. szám), május 28. (288. szám). Egy adatot találtunk még visegrádi bíraskodására is (február 20., 73. szám), ám ekkor nem nemesek közötti, hanem Pozsony város és egy nemes közötti ügyben járt el.

29 L. 350., 351., 352., 359., 360., 361., 362., 364., 365., 372., 377., 378., 398., 401., 408. számok. A *vacante* kifejezés előfordulására: 363. szám. (Itt jegyeznék meg, hogy *Engel*, 1996. e „*vacante*” kifejezést nem említi.)

30 *Almási Tibor*: Az 1328. évi országbíróváltás okleveles adatai. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 27–28. p. Ezen megfogalmazást erősíti, hogy szintén július 27-ről ránk maradt két királyi privilégium (364. és 365. számok), amelyekben az országbírót nem említik a méltoságnévsorok.

31 427. szám. (*Engel*, 1996. I. 6. p. ezt az oklevelet az országbírói tisztség üresedésének utolsó dátumaként hozza!)

32 Október 10. (437. szám), méltoságnévsorban; október 12. (438. szám), első önálló oklevele; október 18. (445. szám), október 19. (448. szám), október 20. (452. szám) méltoságnévsorban; október 20. (453. szám) saját oklevele; október 27. (465. szám), október 28. (470. szám) méltoságnévsorban; október 28. (471. és 472. szám) saját oklevelei; október 31. (476. szám) méltoságnévsorban stb.

Megállapításainkat végül így összegezhettük: Lampert országbíró Erdélyben hunyt el 1324 júliusának elején, legkésőbb július 6-án. Az országbírói méltóság üresedése július 8. és szeptember 26. között igazolható oklevelekkel, Köcski Sándor pedig október 3-án már országbíró volt, méltóságába szeptember 26. és október 3. között kerülhetett.

Itt jegyezzük meg, hogy az okmánytárban levő méltoságnévsor-mutatóból (valószínűleg gépelési hiány folytán) hiányoznak a következő számok, holott ezen oklevelekben Köcski Sándor szerepel: október 19. (448. szám), október 27. (465. szám) és december 20. (552. szám).